

D'n Uytbeyndel

Nr. 106

Oktober 2021

Dit tijdschrift is een uitgave van

Heemkundekring H.N. Ouwerling te Deurne

welke thans meer dan 500 leden telt.

Het lidmaatschap:

- Individueel lid € 20,- per jaar.
- Gezinslid (geen publicaties) € 5,- per jaar.
- Jeugdlid (tot 18 jaar) gratis.

Bij een individueel lidmaatschap is een abonnement op *D'n Uytbeyndel* inbegrepen voor de leden die in Deurne wonen. Voor leden buiten Deurne gelden de volgende opties:

- *D'n Uytbeyndel* digitaal ontvangen is kosteloos.
- *D'n Uytbeyndel* per postadres in Deurne ontvangen is eveneens kosteloos.
- *D'n Uytbeyndel* per post elders ontvangen kost € 10,- per jaar, te voldoen bij de betaling van de contributie.

Een abonnement op *D'n Uytbeyndel* zonder lidmaatschap te Deurne kost € 11,50 per jaar; bij verzending per post € 15,- per jaar.

Lid worden van deze bloeiende vereniging? Neem contact op met het secretariaat: Heemkundekring H.N. Ouwerling, Stationsstraat 73, 5751 HC Deurne.
E-mail: info@heemkundekringdeurne.nl.

Oplage: 405 stuks op papier, 135 digitale abonnees.

Redactie: Rob Berkvens, Hans van den Broek, Leny Hendriks, Pieter Leijte, Rob van Leuven en Marcel van der Voort

Opmaak: Marcel van der Voort

Vormgeving: Bart van Horik

Druk: Quickprint Deurne

© Niets in deze uitgave mag zonder nadrukkelijke toestemming van Heemkundekring H.N. Ouwerling worden gereproduceerd.

Omslag

Moritz Deutsch, 1815 1882. Schlafende junge Mutter.

Inhoud

	Pagina
Hans van den Broek	Voorwoord 2
Karel Brüsewitz & Hans van den Broek	Waar begint het roken? Bij de jeugd! 3
Beppie van den Berk-Vogels	Visitekaartjes van toen 15
Luuk Keunen	Het kasteel bewaren: 'huisbewaarders' van het Groot en Klein Kasteel (1904-1917) 20
Hans van den Broek	Deurne in het jaar 721 (3). De kleding van de Deurnenaren 26
Frans Aarts	Het roemruchte boekje van kapelaan H.W. Roes 31
Rob Berkvens	Het gebeurde in 1921. Piet de Wits deken-fabriek in Deurne 45
	Tentoonstelling in het Heemhuis: Peter Bouwmans' liefde voor DAF 50
	Deurnese spreuk – Stukjes oud archief 52

Voorwoord bij *Uytbeyndel* 106

Hans van den Broek

■ We kregen van Rinus de Haan, die onze *Uytbeyndel* 'tweedehands' ontvangt, een positieve reactie op verscheidene artikelen. Dat is leuk om te horen en mede aanleiding om te melden dat verscheidene verenigingen die ons blad in het kader van uitwisseling ontvangen, verzoeken om overname van gedeeltes van artikelen. Dat is natuurlijk prima voor de verspreiding van heemkundige kennis en inzichten. Persoonlijk vind ik dat we geen enkele belemmering moeten opwerpen als het copyright betreft. Maar dan wel op voorwaarde dat onze overgenomen teksten ook weer vrij, lees: zonder financiële vergoeding, toegankelijk zijn. Wij stellen *D'n Uytbeyndel* namelijk ook samen op basis van vrijwilligerswerk. Wij stemmen nagevoel altijd in met een verzoek tot overname van teksten.

Steeds weer blijkt trouwens dat op veel plaatsen in het verleden vergelijkbare situaties optraden. Maar uit de vaak beperkte beschrijvingen in cijnsboeken, rechterlijke archieven of doopactes enzovoorts, is de complete gang van zaken niet makkelijk te reconstrueren. En dan is het fijn als je even bij overeenkomende gebeurtenissen kunt nalezen hoe het er elders aan toe ging.

Ook bij deze *Uytbeyndel* is het weer gelukt om de nodige variatie in de onderwerpen bij elkaar te krijgen. Maar de bodem van onze voorraad komt in zicht. Dus als u een leuk stukje hebt, of iets weet wat wij samen met u zouden kunnen opschrijven: meld u.

Waar begint het roken? Bij de jeugd!

Karel Brüsewitz & Hans van den Broek

■ De aanleiding tot dit artikel was de vondst van verscheidene, wat kitscherige schilderijtjes van rokende jongetjes en een enkel meisje. De parmantige en uitdagende manier waarop de knaapjes staan afgebeeld, wekte de vraag op: welke ouder zou het nou leuk vinden om zijn zoon zo brutaal te zien roken? Maar toen we ons erin verdiepten, bleek het te passen bij een tijd waarin men dit gedrag normaal vond en zelfs aanmoedigde: 'Kijk die van ons wordt al groot, een echte vent'. De anekdotes komen uit Deurne en uit Asten.

Afbeelding 1. Romantisch vertederend schilderijtje van rokend jongetje periode 1900 1950. De jongetjes worden steeds wat slordig en brutaal of uitdagend afgebeeld.

De schilderijtjes zijn door verschillende artiesten gemaakt. De bekendste zijn Jeanne Brandsma en Corelli. Veel andere schilders (Huisman, Landman enz.) hebben de werken van deze twee geïmiteerd. De werkjes hebben bijna allemaal een afmeting van 30 x 37 cm.

Als we terugkijken naar het verleden, zien we hiervan al voorbeelden bij Jan Steen. Hij beeldt situaties uit waarin kinderen hun eerste pijpje aangeboden krijgen.

Onze Deurnese geleerde Martinet beschrijft eveneens zo'n situatie: 'Ik heb een Kind, minder dan één jaar oud, met gemak en vermaak in zyn stoeltje een pypje zien rooken: by andere wil dit

Afbeelding 2. Rokend jongetje.

Afbeelding 2 Vader leert zoon roken, 'soo voor gesonghen', Jan Steen.

nimmer gelukken...'¹ Ook in de negentiende eeuw duikt dit soort berichten op. In Helmond schrijft August Sassen in 1880: 'Op 28 december, onnoozele-kinderendag, zijn de jongste kinderen de baas in huis. De meisjes zetten de muts van moeder op en trekken haren doek en hare scholk aan. De jongens pronken met de laarzen, de pet en het vest van vader. Moeder moet opscheppen wat de kleine bazen verkiezen. Deze behoeven dien dag niet naar school te gaan en de jongens mogen zich zoo ziek roken als ze maar willen.'²

En het zijn niet alleen pijpjes, maar soms ook een sigaar die de mannetjes oppaffen: 'De zeker niet alledaagsche vertooning doet zich te Hoornaar (Alblasserwaard) voor, dat het nog geen drie jaren oud zijnde zontje van den bakker G. de Jong aldaar, een sigaar ferm oprookt, en dat niet voor

¹ J.F. Martinet, *Katechismus der Natuur*, 4e deel, 1789 p 338.

² August Hendrik Sassen (1853 - 1913) Aantekeningen en gedrukte enquêteformulieren.

Afbeelding 3. Moeder is in slaap gevallen en de jeugd rookt. 'In weelde siet toe', Jan Steen.

een grapje, maar meermalen; eveneens is het hem reeds geleerd pijpjes te rooken. Men ziet zijn vader menigmaal bij den weg, met den jongen op den arm, beiden een sigaar of pijp rookende.³

Vroeger en thans

Vroeger kochten de menschen een nieuw kleet, als het oude versleten was ; — thans telkens als de mode verandert.

Vroeger leerde de zoon het vak van zijn vader; — thans moet hij dokter, advocaat, apotheker, in alle geval een heer worden, en later ... wellicht gebrek lijden.

Vroeger rookten de groote menschen op tijd een pijpje; — thans rooken de kinderen sigaren.⁴

³ Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant, 18 01 1883.

⁴ De Zuidwillemsvaart 25 09 1897.

Afbeelding 5. Rokend jongetje.

Maar de waarnemingen met een humoristische ondertoon beginnen na 1900 te veranderen in waarschuwingen.

Kinderen schrijven slecht en beverig

Hoe uitgebreid het roken inmiddels verspreid was, beschrijft de *Tilburgsche Courant* in 1906: schoolkinderen van 9 – 10 jaar be-

geven zich dampend naar de schoolbanken. Maar men keurt het niet meer goed. Kinderen die rookten, waren volgens de onderwijzers: 'onbevatte-lijk, onoplettend, sufferig en behoren tot de slechtste leerlingen der klas. Zij schrijven slecht en beverig.'

In 1915 neemt Jac .Heeren in Helmond duidelijk stelling:

Kinderen van tien jaar rooken.

Door 't Hoofdbestuur van den R.K.O.B. is verzocht een onderzoek in te stellen naar den omvang, die het *rooken* door schoolgaande *kinderen* genomen heeft. Er wordt beweerd, dat het *rooken* zeer nadeelig werkt op de geestvermogens der *kinderen*. Aan iederen jongen vroeg ik, zoo maar ineens, óf en hoeveel hij Zondag gerookt had. Er waren 37 kinderen van plusminus tien jaar in die klas. Daarvan hadden er dien Zondag 21 gerookt. En niet zoo'n beetje. Er waren in de lucht geblazen te samen 136 sigaretten, 5 sigaren en 5 pijpen tabak. Eén jongen had 30 sigaretten gerookt, een ander 25, nog een ander 15 en meerderen hadden er 10 op. Vervolgens vroeg ik, wie nooit gerookt had. Hun aantal bedroeg vier. Van de overigen rookten er 10 ongeveer iederen dag. Ook waren er 12, die zoo nu en dan nog wel 'ns... pruijmden. Wist iemand, dat dit kwaad zoo'n omvang genomen had ? Is het geen tijd tegen dit euvel in te gaan ? Wie zal de ouders

Afbeelding 6. Rokend jongetje.

toch eens duidelijk aan 't verstand brengen, hoe verderfelijk het is, hun *kinderen* het *rooken* toe te staan. ja, die zelfs hun centen geven, om zich dat vergif aan te schaffen?

J. HEEREN⁵

Onze eigen Ouwering voegt zich ook bij de bestrijders van het roken:

Uit: *Rooken bij Kinderen*.⁶

Het rookvraagstuk bij *kinderen*

mag gerust eens onder 't oog worden gezien. Met genoeg kunnen wij melden, dat hieraan reeds, zoo door particulieren als door verschillende vereenigingen de aandacht gewijd wordt. Ook gemeenten beginnen wettelijke regelingen te treffen. Voorwaar niets te vroeg.

Er zijn reeds gemeenten, waar in de politieverordening een bepaling werd opgenomen, waarbij 't verkoopen van sigaren of tabak aan leerplichtige *kinderen* strafbaar werd gesteld. Velsen meen ik, is de eerste gemeente in ons land geweest, die ingreep. . . . Wat had dit alles geholpen? Ongeveer evenveel als het waarschuwen tegen den drank.

Zijn de maatregelen doeltreffend gebleken ? 'k Geloof het niet.

Te Velsen werd een onderzoek ingesteld. Zo kwam aan het licht, dat ondanks het verkoopverbod het aantal rookers nog steeds buitengewoon groot is. Meer dan de helft der jongens uit de verschillende klassen, 52 pCt., rookt. Uit de drie laagste klassen 30%, uit de hoogste klassen 71%. Het vertrouwen van den gemeenteraad op eenige medewerking van de zijde der ouders blijkt dus geheel ijdel te zijn geweest.

Of van de medewerking der ouders veel te verwachten is, betwijfel ik. Een

⁵ *De Zuidwillemsvaart* 03 07 1915.

⁶ *De Zuidwillemsvaart* 26 10 1916.

massa ouders interesseeren zich voor 't welzijn van hun kroost niet bijzonder veel. Een paar plaatsen, o. a. Bussum en Krommenie hebben de bepaling in haar Verordeningen opgenomen waarbij *kinderen* beneden 14 jaar, die op den openbaren weg of op plaatsen voor het publiek toegankelijk, *rooken*, eveneens met boeten etc. worden bedreigd.

H. N. OUWERLING.

Ingezonden Stukken. Buiten verantwoordelijkheid der Redactie.

Uit: ROOKEN DOOR KINDEREN.

Is rooken nadeelig voor jeugdige personen?

Hierop dient geantwoord: Zeer zeker. . . . De kinderhersenen, die nog in een stadium van ontwikkeling zijn, worden door het rooken aangetast en dit heeft natuurlijk een zeer ongunstigen invloed op het denkvermogen. Wie kan dit laatste beter constateeren dan de onderwijzer? Kinderen, die vrij geregeld rooken, worden achterlijk. Ze kunnen de leerstof niet meer volgen, en het noodzakelijk gevolg hiervan is, dat ze, op het einde van het schooljaar, moeten blijven zitten. Het is den onderwijzers uit Helmond en omgeving gebleken, dat vele hunner leerlingen vrij geregeld gebruik maken van tabak, vooral in den vorm van cigarettten.

Zoo kwam de onderwijzer der laagste klasse — kinderen van 6, 7 jaar — der lagere school te Valkenswaard tot het resultaat, dat één zijner leerlingen geregeld 's avonds een pijp rookte, nog wel met toestemming van zijn ouders. 20% rookte vrij geregeld cigarettten. Genoemde onderwijzer telde dan ook verschillende achterlijken en tragen onder zijn leerlingen.

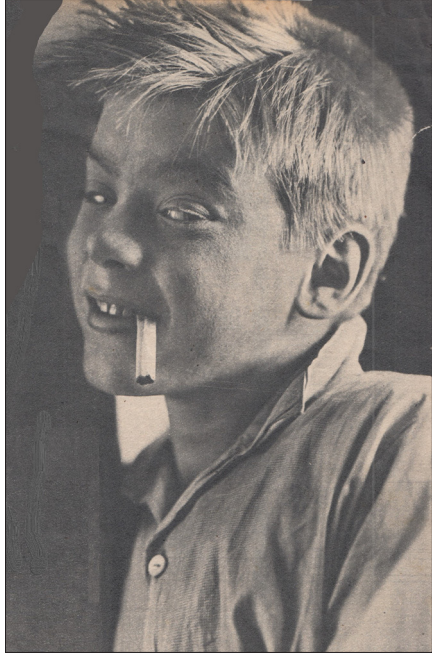
Ouders, laat dit enkele voorbeeld duidelijk genoeg tot u spreken.

Hieronder volgen verklaringen van de heeren doctoren uit Helmond, die het met hen, wat blijken zal volkomen eens zijn. 'Waar bij volwassenen sterk rooken door zijn inwerking op het zenuwstelsel ernstige ziekteverschijnselen kan veroorzaken, daar is het wel aan geen redelijken twijfel onderhevig, dat rooken door schoolkinderen, dus op een leeftijd, waarin het zenuwstelsel nog in ontwikkeling en uiterst gevoelig is voor invloeden van buiten, bepaald zeer nadeelig moet zijn, en dus de sterkste afkeuring verdient.'

Helmond, 14 April 1917. w.g. H. JOUSTRA, Arts.

'Ondergeteekenden verklaren het rooken door kinderen zeer schadelijk te achten voor de gezondheid', was getekend door het echtpaar J. GIMBRÈRE en Z. H. GIMBRÈRE-AGHINA. (de eerste specialisten in het Helmondse ziekenhuis).

Afbeelding 7. Ook in de Katholieke Illustratie van 1947 werd een rokende jongen met een brutale en uitdagende uitdrukking afgebeeld.

‘Sympathiseerende met uw streven verklaar ik gaarne, dat het rooken op jeugdigen leeftijd (vooral beneden de 16 jaar) ten sterkste is af te raden’. w.g. LEDEL, Arts.

‘Het rooken door schoolkinderen moet wettelijk verboden worden uit hygiënische en pædagogische overwegingen’. w.g. NUYENS, Arts.

‘Naar aanleiding van het veelvuldig voorkomen van rooken door kinderen, spreekt de Gezondheidscommissie, zetelende te Helmond, als haar gevoelen uit, dat het rooken door jeugdige kinderen nadeelig moet geacht worden, voor hunne geestelijke en lichamelijke ontwikkeling. In hare jaarverslagen, laatstelijk in dat over 1916, gaf zij dit reeds meermaalen te kennen. Zij is ook overtuigd, dat bij de bestrijding van dit kwaad van Heeren Onderwijzers veel invloed ten goede kan uitgaan.’

De Gezondheidscommissie zetelend te Helmond,
w.g. (was getekend) J. B. KAM, Voorz.

J. RAYMAKERS, Secr.

P. G. M. HEZEMANS, Onderwijzer, Valkenswaard.⁷

Met 12 jaar dan mocht het eigenlijk al wel

Wanneer begon men met roken? In een vragenronde op de dinsdagavond in het Heemhuis, vertelden de aanwezigen pratend over het tijdvak 1956-

⁷ De Zuidwillemsvaart 25 10 1917.

Onderschrift overbodig!

1960 het volgende.⁸ De meesten menen dat het begin rond het veertiende jaar lag. Dat konden kinderen zijn die nog op de lagere school zaten, omdat ze al vaker waren blijven zitten en dan weer eens de 7e of 8e klas over deden. Zodra ze veertien werden, gingen ze van school en aan het werk. Er waren leerlingen bij die in de klas pontificaal een buil shag in hun borstzakje hadden zitten en zelfs de meester daar regelmatig een sigaretje uit hun buil van lieten meedraaien. Bijna vanzelfsprekend kreeg zo'n leerling als bijnaam 'Tinus of Piet Tabak'.

Een ander startpunt om te gaan roken was de plechtige communie of Heilig Vormsel, zo rond twaalf à dertien jaar. Het bleek normaal te zijn, dat kinderen een pakje sigaretten als communicadeau kregen. Niet alleen van de ouders, maar ook van familieleden, burens of vrienden. Men wilde als het ware zeggen: Nou hoor je voortaan bij 'de grote mensen'. Karels' vriend Martien kreeg bijvoorbeeld, in 1962 en twaalf jaar oud, na het Vormsel, een pakje Roxy en een pakje North State.

Wie het roken niet kon betalen, probeerde met vriendjes (of vriendinnetjes) de Peellandse turf uit, maar dat beviel maar weinigen. Piet Aldenzee vertelde dat rond 1956 een groep jongeren rond de Heuvel rondhing die steevast rookte. Degenen die het niet konden betalen, rookten dapper mee met door hen zelf in elkaar gedraaide lindeboombladeren: 'en dat viel niet tegen.'⁹ In het algemeen rookte men sigaretten en zelden een sigaar of pijp.

⁸ Heemhuis Deurne, 1 juli 2018.

⁹ Interview Piet Aldenzee 18 nov 2017.

Eerst stiekem zelf proberen

Karel: 'Uit mijn eigen eerste ervaring met het roken herinner ik mij dat ik op een avond, toen vader en moeder even weg waren, naar de kast in de 'goei kamer' liep. Daar stond een kistje met sigaren. Met de lucifers uit de keuken probeerde ik er een aan te steken, terwijl mijn kleine broertje toekeek. Ik blies en ik blies maar de sigaar ging niet aan. Terwijl ik bezig was hoorden we opeens de voetstappen van onze ouders op het grind. In allerijl vluchtten we toen naar de zolder waar onze slaapkamer was. Onze ouders hebben er niet op gereageerd'.

Kinderen identificeren zich graag met volwassenen. Daarom werd er voor het twaalfde jaar al wel eens stiekem gerookt. Karels Astense buurman Cor (1946) vertelt: 'We gingen altijd uit het zicht roken onder de brug bij de Aa. Bij Anneke de Bruin kon je de sigaretten los kopen. Ik dacht drie voor vijf cent'.

Over meisjes kom je minder verhalen over het vroegtijdig gaan roken tegen. Joke vertelt het volgende: 'Het was 1972: wij, drie vriendinnen van twaalf jaar, moesten van een van de moeders, op een rij in de serre gaan zitten. We kregen allemaal een sigaret. Moeder ging voor ons staan en deed voor hoe wij moesten roken... Toen waren we trots, maar nu denken we: ongelooflijk!'.

Karel: 'Jack, mijn vriend, kreeg met de Communie een pakje 'echte' sigaretten, een pakje Camel. 'Echte sigaretten' dat waren sigaretten zonder filter. Filters, dat was iets voor meisjes.'

Op wacht bij de kerkdeur

Als klein jongetje zat Klaas in de jaren zestig met een drietal vriendjes op wacht bij de kerk in de Sint- Jozefparochie. Ze hadden een manier ontdekt om aan gratis tabak te komen. Hoe dan? De mannelijke bezoekers die naar de zondagsmis kwamen, wierpen vlak voor ze de kerk ingingen hun sigaret of sigaar in het rooster voor de kerkdeur. Zodra de kerkgangers binnen waren, lichtten Klaas en zijn kornuiten het rooster op en raapten de peuken en sigarenstompen uit de verzamelbak. Soms zaten er nog halve [belebberde] sigaren tussen en dat was dan helemaal feest. Hierna schoten ze het parkje tussen het Zusterhuis en de kerk in en gingen, weggedoken achter de struiken, hun veroveringen oproken. Klaas had daar-

Afbeelding 8. Voor de kerkdeur in de Sint-Jozefparochie. Het rooster voor de deur is tegenwoordig geplaveid met klinkertjes.

bij een voorname taak. Hij viste meestal een nog rokende stomp uit de voorraad en moest zorgen dat die tabaksrest bleef gloeien. Zo konden de bengels er dan alle vier van genieten. Vaak hadden ze een pakje vloeitjes op zak waar ze de losgepeuterde tabak uit de peuken indraaiden tot hun eigen 'nieuwe' sigaretten. Klaas' moeder had het vaak wel in de gaten en vroeg steevast als hij thuiskwam of hij gerookt had. Die ontkennde dat met een stalen,

maar wél lijkleek gezicht. Menigmaal moest hij dan ook zijn rookpartij met ernstige misselijkheid en haar gevolgen doorstaan.

Op zijn vijftiende hoefde Klaas niet meer bij de kerk zijn shag te verzamelen, maar kreeg hij regelmatig, net als zijn broers, van zijn vader een 'frot shag'.¹⁰

Sigaretten verstoppert voor het buurmeisje

'Bij mijn vrouw, uit een gezin van negen, mocht gewoon gerookt worden. Stiekem roken hoefde niet. Mijn vrouw rookte af en toe een sigaretje vanaf haar dertiende. Een buurmeisje dat niet mocht roken, had bij het gezin van mijn vrouw thuis sigaretten verstopt in een kastje. In een speciaal voor haar ingericht laadje zat de kostbare rookwaar.'

Een sigaret is brandgevaarlijk

Van Henk Bankers hoorde ik: 'Ik kreeg met het Vormsel (1960) een gloednieuwe pofbroek van mijn ouders. Wat was ik trots. Van de buurvrouw kreeg ik een pakje sigaretten, Cross Virginia. Vol trots ging ik voor op straat

¹⁰ Interview Klaas Hendriks 31 juli 2018.

zitten op een stoel. De rugleuning achterover tegen de muur, zodat de stoel op twee poten stond. De sigaret werd aangestookt om ermee te pronken voor de buurt. Ik voelde me een hele bink. Het was druk in onze straat. (Hoogstraat). Kinderen speelden buiten en volwassenen stonden te kletsen. Een van de spelende kinderen stootte per ongeluk tegen mijn arm. Opeens begon het te stinken. Het brandende topje was van de sigaret gevallen en had een brandgat in mijn nieuwe pofbroek veroorzaakt. Ik moet er nu nog aan denken hoe erg ik dat toen vond. Het was een heel traumatische ervaring voor mij'.

Een moderne vrouw

Rieky Bakermans uit Ommel vertelt over haar tante uit Nieuw-Zeeland:

'Dat was een verschijning... Deze vrouw was, in tegenstelling tot haar zes Brabantse zussen, slank, had een rode trui aan, mooi gemanicuurde handen, gebruikte lippenstift en... ze rookte sigaretten! Dat hadden wij nog nooit gezien, een rokende vrouw! Zij legde uit dat zij slank bleef, omdat ze rookte. Elke dag een paar sigaretjes was heel goed voor de slanke lijn. Het gevolg was dat al haar zussen begonnen met roken. Aanvankelijk hoestend en proestend. Later waren ze er trots op als ze 'over de longen konden roken', zonder in een verstikkende hoestbui te belanden. Het gevolg hiervan was dat ik verder opgroeide in een gezin waarin iedereen ging roken. Aanvankelijk deed alleen mijn vader dat. Maar sindsdien rookten mijn moeder en al mijn oudere broers en zussen. Ook ik begon toen ik een jaar of dertien was. Ik kreeg de sigaretten gewoon van mijn ouders. In huis stond het 's avonds bij de televisie, die in 1967 zijn intrede had gedaan, blauw van de rook. Ik was denk ik veertien jaar. Ik werd verkouden, hoestte de longen uit mijn lijf... kon niet naar school en werd ziek gemeld. En wat gebeurde? Ik kreeg van ons moeder een pakje mentholsigaretten, van het merk Alaska, 'dat is goed tegen de verkoudheid.....'

Afbeelding 9. Pakje 'gezonde' Alaskasigaretten. De menthol in de sigarettenrook gaf het idee van verkoeling van de mondholte, alsof je op de Noordpool zat tussen de ijsberen.

J. Coolen- van Bree was vroeger werkzaam in een sigarettenwinkel in de Sint-Jozef te Deurne. Zij herinnert zich een tekstje, volgepropt met bekende sigarettenmerken met een erotisch tintje:

Gisteren liep ik in Bond Street
Daar ontmoette ik Miss Blanche
Ik zei: "Ha dat Traffic"
Want onder haar Roxy
Zag ik haar Cross
En zei: 'Ha Heerlijk, Hunter.'

Het roken wordt langzaam ontmoedig

Rond 1963 begint dokter Meinsma zijn strijd tegen het roken. Stapje voor stapje boekt hij succes. In 1980 komt er een verbod op tabaksreclame. Vanaf 1987 mag er niet meer gerookt worden op school. In 2014 gaat de leeftijdsgrens voor verkoop van tabak naar achttien jaar. In 1957 blijkt één op de vijf leerlingen op de lagere school met enige regelmaat te roken. In 2015 rookt op het VMBO-b 12% van de leerlingen nog dagelijks, op het VWO is dat 3%.

Vaker gehoorde opmerking

Maar jongen toch,
een sigaar moettege rustig roken,
daar moettege van genieten
Maar gij, gij stookt 'm op!

Met dank aan, in Asten: Maria, Martien, Toos, Henk, Cor , Jack, Joke , Yvonne, Rieky, Frans en het *Eindhovens Dagblad* voor de oproep.

Met dank aan, in Deurne: Josée van der Loo, Jan van Lierop, Harrie Eevers, Klaas Hendriks, Piet Aldenzee.

Mochten er naar aanleiding van het bovenstaande nog leuke of misschien nare herinneringen bij u boven komen drijven? Of kunt u nog een schildertje met een rokend meisje laten zien? Dan zijn deze verhalen of vermeldingen welkom bij Karel Brüsewitz uit Asten: kbrusewitz@planet.nl

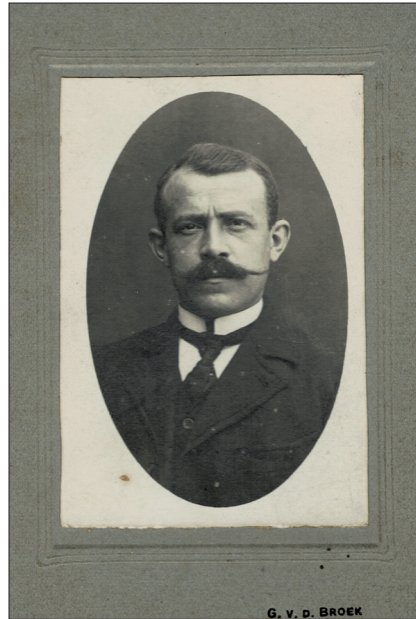
Visitekaartjes van toen

Beppie van den Berk – Vogels

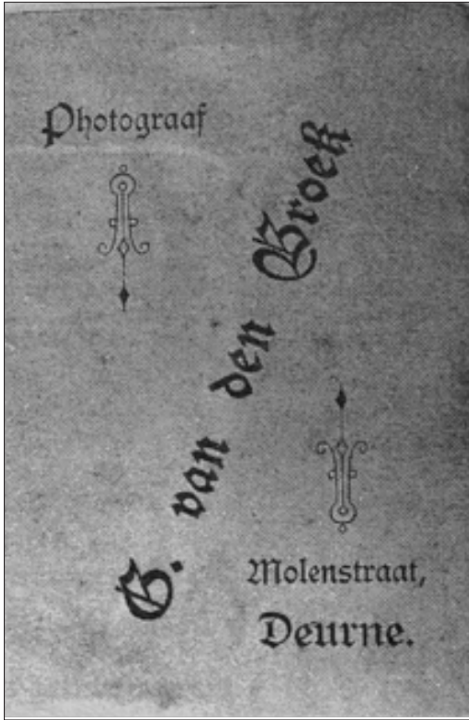
■ In de eerste helft van de negentiende eeuw werd het in Europa mode om naamkaartjes uit te delen aan familie, vrienden en bekenden. Deze kaartjes waren de voorloper van het huidige visitekaartje. Het waren kaartjes ongeveer ter grootte van het kaartje zoals we ze nu kennen, maar soms ook groter. Ze waren prachtig gedrukt, met sierlijke letters in zwart, zilver of goud. Voorname en welgestelde families kozen na 1850 voor een nóg sprekender visitekaartje: ze lieten statige portretfoto's maken bij beroemde fotografen. Deze foto's werden dan op een voorbedrukte kartonnen kaart geplakt. Op de achterkant stonden vaak fraaie logo's en stempels van de betreffende fotograaf en reclameteksten in mooie typografie.

In welgestelde kringen gebruikte men de kaartjes ook om afspraken te maken. De knecht werd er met het visitekaartje op uitgestuurd om een bezoek aan te kondigen. Wanneer de knecht het visitekaartje in een enveloppe mee terugbracht was een bezoek niet gewenst. Soms wilde men met het visitekaartje bezoek aankondigen om persoonlijk reclame te maken voor de zaak of instelling.

De Franse fotograaf Disderi kwam in 1853 als eerste met een 'visitekaartportret'. Hij noemde ze *Carte de Visite*. De kaartjes werden al heel vlug ongekend populair. Vrouwen werd vanaf die tijd zelfs het hof gemaakt

Afbeelding 1. Portret van de eerste beroepsfotograaf van Deurne, Gijsbertus ofwel Bert van den Broek (1872-1937). Omdat Bert bij de eerste fototoestellen voor de belichting steeds vliegenvlug een plaat moest wegtrekken, werd hij vaak 'd'n aftrekker' genoemd. Zijn zoon Jan (1904-1962) volgde hem op als fotograaf en woonde eveneens in de Molenstraat.

Afbeelding 2. Het visitekaartje van Bert van den Broeck.

met die visitekaartjes. Het kaartje was dan gericht aan een vrouw, en niet aan de familie in het huis waar de vrouw verbleef. De knecht gaf het kaartje af, en het werd bijgezet in een houder in de gang van het betreffende huis. Als de man die

het kaartje liet brengen geen bevestiging kreeg van de ontvangst van het kaartje, kon hij de vrouw wel vergeten, en met zijn kaartje elders zijn geluk proberen te vinden.

Rond 1860 maakte men over de hele wereld *Cartes de Visite*. De achterzijde van de fotokaartjes was vaak rijkelijk versierd. Vooral die van de Parijse fotografen waren bijzonder, die hadden versieringen met gouden inleg.

De rage floreerde ook goed in Nederland. De kaarten gaf men vaak aan familie en vrienden, en ze belandden veelal in speciale verzamelalbums. Op de voor- of achterzijde schreven ze hun naam, vaak met datum en plaatsnaam. Volwassenen droegen meestal zwarte kleding op de kaartjes. Wellicht omdat men met zwarte kleding een zekere voornaamheid uitstraalde. Maar ook is het mogelijk dat ze in de rouw waren, toen de foto werd gemaakt. Vroeger was men een heel lange periode in de rouw en droeg men dus heel lang alleen maar zwarte kleding.

Afbeelding 3. Naamkaartje van de in 1854 te Deurne geboren Anna de Bie –van Baars.

De bloeitijd van de *Carte de Visite* lag zo ongeveer tussen 1860 en 1866. De kaartjes lagen in alle etalages van fotografen. Ze werden onderling ook geruild. Kaartjes van beroemdheden, zoals koningin Victoria van Engeland, werden voor veel geld verkocht.

De heer Israël Kiek was destijds een bekende *Carte de Visite*-fotograaf. Het woord 'kiekje' is afgeleid van zijn achternaam.

In die tijd al werden visitekaartjes ook gebruikt in het zakenleven en de handel. Door middel van de kaartjes kregen klanten informatie over de locatie van het bedrijf en de diensten die het bedrijf aanbood. De kaartjes werden op allerlei locaties uitgedeeld. Later werden visitekaartjes zó serieus genomen, dat een getekend en gesigneerd kaartje beschouwd werd als juridisch bindend.

De vormgeving van het visitekaartje ging in de loop der tijd op de schop. Voorheen werd het vervaardigd met behulp van boekdruk- en houtsnedetechnieken. Ze waren toen nog verkrijgbaar in één kleur. In de achttiende eeuw werd kopergravure de standaard druktechniek. Vanaf de negentiende eeuw werd de trend om verscheidene kleuren op een visitekaartje te gebruiken.

Afbeelding 4. Visitekaartje van concurrent Kuhlmann uit Eindhoven.

Niet alleen de vormgeving, maar ook de functie veranderde. Vanaf 1845 werd er gebruik gemaakt van een persoonlijke foto van de eigenaar op het betreffende kaartje, vergezeld van reclame van de fotograaf. Tot die tijd werden visitekaartjes nog vaak informeel gebruikt. En voor de hogere klasse mocht dat zo blijven, die wilde helemaal geen zakelijke functie aan de kaartjes geven. De kaartjes moesten behouden blijven voor enkel de hogere klasse. Maar in het begin van de twintigste eeuw, toen iedereen stemrecht kreeg, werd het klasse- en standensverschil geleidelijk opgeheven.

En nog steeds is het visitekaartje heel populair, vooral in de zakenwereld, zoals bij bedrijven en vertegenwoordigers hiervan, en voor iedereen die ervoor ijvert om zijn of haar bedrijf elders onder de aandacht te brengen. Het visitekaartje floreert inmiddels in heel Europa. Een visitekaartje moet wel in goede staat zijn en er mag niet op geschreven zijn, men kan ze bewaren in een visitekaartjeshouder. Men wisselt ze nog net zo vlot uit als in het verleden, en verzameld worden ze ook nog steeds.

Afbeelding 5. Visitekaartje van Prins Hendrik vervaardigd in Tilburg.

In de databank van de Universiteit van Leiden kun je zoeken naar *Cartes de Visite*. Bij het Nederlands Fotomuseum in Rotterdam zie je regelmatig *Cartes de Visite* op tentoonstellingen over de geschiedenis van de fotografie. In ons eigen Heemhuis ligt ook een mooi album van de families Van Baar en van Baars met kaartjes en foto's.

Het kasteel bewaren: 'huisbewaarders' van het Klein en Groot Kasteel (1904-1917)

Luuk Keunen

■ In *D'n Uytbeyndel* 98 en 99 is een uitgebreide reconstructie van de bewoners van het Klein en Groot Kasteel in de afgelopen eeuwen opgenomen. Ik moest daarbij opmerken dat de gegevens over de periode na 1903 nogal fragmentarisch waren. Inmiddels zijn ook over de periode 1904-1917 meer gegevens boven water gekomen, dankzij het bevolkingsregister van Deurne over die jaren. In het eerdere artikel zagen we dat het Groot Kasteel in grofweg deze periode voor het eerst permanent bewoond werd, door de oude Theodore de Smeth en zijn vrouw. Wat betekende dat voor de bewoning van het Klein en Groot Kasteel verder?

Klein Kasteel

Het Klein Kasteel droeg in 1904, toen het nieuwe bevolkingsregister werd opgesteld, het adres Haageind A.134. De bewoners waren toen burgemeester Klaas Laan (1862-1932) en zijn echtgenote. Bij hen woonde hun dienstmeid Johanna Maria Goversen, in het bevolkingsregister Geversen genoemd (Breda, 1854 – Deurne, 1941), die met de vrouw des huizes op 23 juni 1896 vanuit het Belgische Capellen naar Deurne was gekomen. Het was toen dus nog altijd een huurwoning voor de Deurnese 'upperclass'. Zoals in *D'n Uytbeyndel* 98 al opgemerkt, verliet het echtpaar met hun dienstmeid, vermoedelijk in 1907, het Klein Kasteel. Zij waren ook de laatste welgestelde bewoners voor enige tijd, zoals hierna zal blijken.

De nieuwe bewoners in 1907 waren namelijk de echtelieden Wilhelmus Harmse (Den Haag, 1869 – Amsterdam, 1936?), werkman van beroep in 1930, en Hendrika Maatje Bender (Brouwershaven, 1873 – na 1936) met hun twee kinderen. Zij betrokken het Klein Kasteel op 16 augustus 1907, nadat zij op 5 augustus 1907 vanuit Den Haag in Deurne waren ingeschreven. Dit echtpaar was het eerste dat formeel als 'huisbewaarder' in het bevolkingsregister werd ingeschreven. Op 27 juli 1908 verliet de familie Deurne weer, en verhuisde terug naar Den Haag. In 1930 woonden zij in Amsterdam; hun zoon was daar particulier chauffeur. Het lijkt er dus op,

Afbeelding 1. Het personeel van Theodore baron de Smeth, poserend voor een net gerestaureerd Groot Kasteel. De foto dateert waarschijnlijk uit de lente of de zomer van 1907, toen de inrichting van het voorplein nog niet afgerond was (bron: Deurne-wiki, collectie Leo Coolen).

of met de komst van Harmse een nieuwe episode van het Klein Kasteel was aangebroken: van huurders naar 'kasteelbewaarders' in dienst van de baron. Die aanduiding zien we daarna ook bij de daaropvolgende bewoners terug.

Het volgende huisbewaardersechtpaar arriveerde namelijk in Deurne vanuit Den Haag op 5 september 1908, en betrok een week later het Klein Kasteel. Het ging om Lucas Johannes Tempelman (Den Haag, 1860 – Voorburg, 1944) en zijn vrouw Hendrika Hillegonda Eede (Amsterdam, 1859 – Deurne, 1908). Het echtpaar had een zoon en twee dochters, die op verschillende momenten in Deurne arriveerden. De vrouw des huizes overleed in Deurne op 28 december 1908, vader en twee kinderen verhuisden op 26 april 1909 naar Alphen aan den Rijn. De jongste dochter had Deurne al voor de dood van moeder verlaten. Blijkens zijn huwelijksakte waren zowel Lucas als zijn vader koetsier van beroep. Later werd hij als huisknecht vermeld.

Op 13 mei 1909 arriveerde opnieuw een huisbewaardersechtpaar in Deurne, eveneens vanuit Den Haag. Het ging om Dirk de Bakker (Middelburg, 1859 – Den Haag, 1919) en Janna Parhan (Wolphaartsdijk, 1867 – Katwijk, 1935), die geen kinderen meebrachten. Hij was eerder als levensverzekeringsagent werkzaam geweest. Op 26 januari 1910 verruilden zij Deurne alweer voor Den Haag, en kort daarna werd daar hun enige dochter Sara Neeltje geboren. In de tijd dat zij in het Klein Kasteel woonden, veranderde het adres van A.134 in A.132.

De volgende huisbewaarders van het Klein Kasteel waren Christoffel Becude (Nijmegen, 1867 – Alkmaar, 1948), in 1910 ook officieel van beroep huisbewaarder, en zijn vrouw Johanna L.C. Heijer (Stad Doetinchem, 1881 – na 1948). Zij arriveerden op 25 januari 1910 vanuit Alkmaar, en op 31 januari werden zij op het Klein Kasteel ingeschreven. In november 1910 werd hun zoon Jan Hendrik (1910-1930) in het Klein Kasteel geboren. Ook zij bleven niet lang, en verhuisden op 31 oktober 1911 naar Emmerich in Duitsland.

Al de volgende dag kwamen Hendrik Ikking (Doesburg, 1850), bij zijn huwelijk timmerman, en zijn vrouw Willemijntje Koster (Hilversum, 1857)

Afbeelding 2. Het Groot Kasteel, enkele jaren na de restauratie van 1906-1908, met een fraai ingericht voorplein. De kaart is verstuurd in 1916, dus de foto moet dateren uit de periode dat Theodore baron de Smeth er permanent verbleef (bron: Deurnewiki, collectie Bert Beulens).

vanuit Amsterdam naar Deurne. Op 4 november werden zij op het Klein Kasteel ingeschreven. Hendrik verbleef in de periode december 1911 – januari 1912 enige tijd in het gesticht Veldwijk in Ermelo. Al in 1897 was hij in een Amsterdams krankzinnigengesticht opgenomen geweest. Ook hun verblijf was van korte duur. Op 13 februari 1912 verlieten beide echtelieden Deurne, en verhuisden naar Hilversum.

Het laatst bekende huisbewaardersechtpaar op het Klein Kasteel uit de periode tot 1917 was Dirk Rietbergen (Amsterdam, 1863 – Amersfoort, 1929) en Elisabeth van Dommelen (Amsterdam, 1866 – Dordrecht, 1921). Op 30 november 1914 kwamen zij naar Deurne vanuit Baarn, en werden op 15 december op het Klein Kasteel ingeschreven. Op 15 april 1915 veruilden zij Deurne alweer voor Nijmegen.

In het artikel in *D'n Uytbeyndel* 98 gaan we verder in op een aantal bekende bewoners uit de periode ná 1917, te beginnen met Elske Bros-Koopal. Als we over die periode nog meer informatie over kasteelbewoners aantreffen, zullen we opnieuw daarover in *D'n Uytbeyndel* berichten.

Groot Kasteel

Net als van het Klein Kasteel is ook van het Groot Kasteel meer bekend geworden over de bewoners tussen 1904 en 1917. Op het adres Haageind A.136 woonde, mogelijk sinds hun huwelijk op 18 november 1905, het echtpaar Johannes Kuijten (Deurne, 1880 – Vlierden, 1954) en Arnoldina Jacoba van Neerven (Deurne, 1879 – Deurne, 1945). Hij verdiende als fabrieksarbeider de kost. Dat hij ondanks zijn aangegeven beroep tot de goede Deurnenaren behoorde, blijkt wel uit het feit dat hij later gemeentebode werd en opzichter bij de ontginningen was.

Op 22 augustus 1906 werd een nieuwe hoofdbewoner ingeschreven, en wel Dirk Jonkers (Gameren, 1865 – Ermelo, 1949) met zijn vrouw Geertje Jacoba van Aalsberg (Haafden, 1870 – Zaltbommel, 1948). Hij was koetsier, ongetwijfeld in dienst van De Smeth. Zij waren op 4 augustus 1906 vanuit Zaltbommel in Deurne aangekomen, en vertrokken weer op 31 januari 1907 naar Zaltbommel.

Op 20 mei 1909, vijf dagen na zijn aankomst in Deurne, betrok Theodore baron de Smeth van Deurne (1855-1924) het sterk verbouwde kasteel met zijn echtgenote. Zij brachten uit Den Haag hun dienstmeid, de weduwe

Antje Koedam-van der Kwast, mee (Houtrijk en Polanen, 1836 – Den Haag, 1919). Deze oude dienstbode vertrok op 9 april 1914 naar Rotterdam, waar zij bij een dochter introk, en van De Smeth weten we dat hij in 1917 Deurne verruilde voor Den Haag.

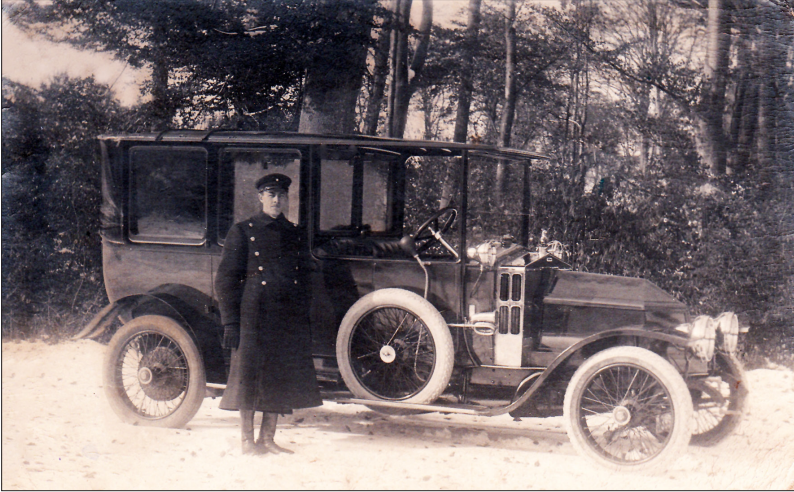
Ondertussen had De Smeth ook voor het Groot Kasteel een kasteelbewaarder aangesteld. Willem Veldstra (Opsterland, 1867 – Alkmaar, 1933) en Jansje Roolker (Amsterdam, 1867 – Wormerveer, 1947) arriveerden op 16 december 1913 vanuit Bussum, en vertrokken alweer op 5 december 1914 naar Amsterdam. Terwijl Willem de functie van huisbewaarder had, was Jansje huishoudster. Het Groot Kasteel had toen het huisnummer A.133 gekregen. Volgens de lijst van huisnummering over 1914-1930 had het Groot Kasteel toen twee nummers, en wel A.133 én A.134. Een bewoner was daarin niet ingevuld, een teken van een periode van leegstand na het vertrek van De Smeth, zoals we in D'n Uytbeyndel 99 al concludeerden. Waarschijnlijk ging het bij die nummering om het nummer van de hoofd- en van de dienstwoning.

Conclusie

Helaas beschikken we niet over een personeelsadministratie van de familie De Smeth. Daarom moeten we het met indirecte bronnen doen. Uit bovenstaande kunnen we opmaken dat vooral het Klein Kasteel in de besproken periode heel regelmatig wisselende 'huisbewaarders' heeft gehad. Ze waren vaak afkomstig uit Den Haag, waar de familie De Smeth als eigenaren ook woonden en waar ze hun netwerk hadden. Vaak woonden de huisbewaarders er hooguit een jaar. Daarmee was de bewoning echt anders dan in de periode ervoor, toen het – met Klaas Laan als laatste – toch vooral een notabele huurwoning was.

In de tijd van deze huisbewaarders werd er één keer een kind in het kasteel geboren: Jan Hendrik Becude (1910-1930). Waarschijnlijk hadden enkele huisbewaarders ook andere functies, zoals koetsier en/of huisknecht (zoals vermoedelijk Tempelman). Het ligt voor de hand dat het Klein Kasteel in die periode, toen het Groot Kasteel permanent bewoond werd (1909-1917), net als de kasteelboerderij in de eerste plaats een dienstwoning voor het benodigde personeel was.

Het Groot Kasteel lijkt in aanloop naar de verbouwing van 1906-1908 voor het eerst sinds enkele decennia weer echte 'kasteeloppassers' gehad te

Afbeelding 3. In de tijd dat baron de Smeth veel in Deurne verbleef, had hij voor zijn vervoer een auto met chauffeur ter beschikking. Hier poseert zijn chauffeur voor de auto. Het gaat om een Siddeley-Deasy uit ca 1912/1913 (met dank aan het Louwman Museum, Den Haag) (bron: Deurnewiki, collectie Gemeente Deurne).

hebben. De hernieuwde aandacht voor het kasteel zal wel aanleiding zijn geweest er weer iemand te laten wonen. Die bewoners werden toen echter nog geen 'bewaarders' genoemd; hun primaire beroep was fabrieksarbeider (Kuijten) en koetsier (Jonkers). Kort daarna betrok het echtpaar De Smeth na afronding van de verbouwing zelf het kasteel, en bewoonde dat van 1909 tot 1917. Dat er desondanks ruimte voor een 'kasteelbewaarder' was, blijkt uit de aanstelling van Veldstra, waarbij zijn vrouw de huishoudster werd.

Deurne in het jaar 721 (3)

De kleding van de Deurnenaren

Hans van den Broek

■ De kleding van de Franken bestond simpel gezegd uit een stel onderkleding en een stel bovenkleding. Zo droegen rond 500 na Christus de Frankisch-Germaanse mannen – ook de hogere standen – tuniekvormige, wollen werkklielen zonder mouwen, die soms opzij met bandjes gesloten werden. Daaroverheen kwamen rechthoekige mantels, groen met rode rand, die men op de rechter schouder met een sluitspeld (fibula) sloot. Soms zat aan de bovenzijde van de mantel een kleine capuchon.

Verder hadden ze broeken die tot op de knie kwamen en gemaakt waren van wol, linnen of leer in de kleuren blauw, rood, lila of aardkleurig. Om het afzakken van de broek te verhinderen, reeg men een wollen draad of een leren riem door lusjes aan de bovenzijde van de broek.

De blote kuiten werden met windsels van stof of leer omwikkeld. Aan de voeten droeg men schoenen die uit één stuk leer bestonden. Het leer werd vanaf de zool aan beide zijden om de voet heen gevouwen en met veters vastgebonden. De gewone man droeg dus makkelijk schoeisel van leer, of ook wel van zacht, bewerkt hout. Maar menigeen liep blootsvoets.

Sokken – kousen kende men nog niet. Pas vanaf de zevende eeuw gaat men mondjesmaat kousen maken. Maar die werden pas echt populair, toen men in Europa in de twaalfde eeuw had leren breien.

De kleding van de vrouw bestond uit een hemdrok van linnen of wol zonder armen, die ze aan beide zijden van de schouders met sluitspelden (fibulae) bijeenhield. Deze rok reikte tot op de enkels/kuiten. Soms droeg ze daarop een jakje. Hieroverheen drapeerde ze een grote omslagdoek of mantel over beide schouders. Die kon ze ook over het hoofd slaan bij regen of kou, óf gebruiken om spullen mee naar huis te dragen. Vrouwenkleding was vaak blauw van kleur. Om de heupen zat een gordel met gespsluiting, waaraan meestal nog een klein tasje hing. Handschoenen kende men nog niet.

We weten hoe de kleding er uitzag dankzij de vondst van vele veenlijken.

Afbeelding 1. Een Frankische edelman met lange mantel over zijn tuniek. Gordel om het middel. Sluiter op rechterschouder. Broek tot op de kuiten, windsels om de onderbenen.

In het veen werden ook de haren goed geconserveerd. De Frankische Germanen bleken hun haar bij voorkeur felrood te verven. De Westgermanen bonden hun haar aan de rechter zijde van het hoofd in een knotje, waaruit enkele slierten haar naar beneden hingen, of dankzij het opsmeren van en opstijven met eiwit als hoorntjes uitstaken. Een snor trof men niet vaak aan.

Ongehuwde vrouwen droegen hun lange haar los, vaak versierd met een metalen diadeem; de gehuwde dames staken het haar op in een knot met kammen en spelden. De Frankische vrouwen maakten vlechten in hun haren. Hun sieraden van brons en koper waren vaak spiraalvormig. Door het dragen van sieraden maakte men duidelijk waar men op de maatschappelijke ladder stond. Armbanden, kettingen, vinger- en oorkingen waren als statussymbool zeer geliefd.

Na 500 veranderde de kleding van de Merovingen/Franken door de toenemende invloed van de Byzantijnse mode. De kiel, de werkjas, werd langer en breder en werd in feite een rok. De nauwe mouwen werden langer en reikten voortaan tot aan de polsen. De gordel bleef bestaan.

Afbeelding 2. Frankische boer in wollen kleding.

Kort gezegd droegen de Frankische edelen de volgende kleding: een lange kiel/werkjas met nauwe mouwen. Deze kiel reikte tot de knieën. Vanaf het middel een broek, beenwindsels om de kuiten en veterschoenen aan de voeten. Over dat alles heen kwam een mantel, die op de rechter schouder met een sluitspeld gesloten werd. Verder was het haar kortgeknipt, 'ponyhaar', en het gezicht werd opgesierd met een lange afhangende snor. Lang haar was het voorrecht van de adel,

evenals een baard. De Frankische boeren moesten het doen met een kiel, korte broek en veterschoenen. Veel horigen hadden niet eens een broek of schoeisel. Kleding werd tot op de draad versleten en bij een overlijden doorgegeven.

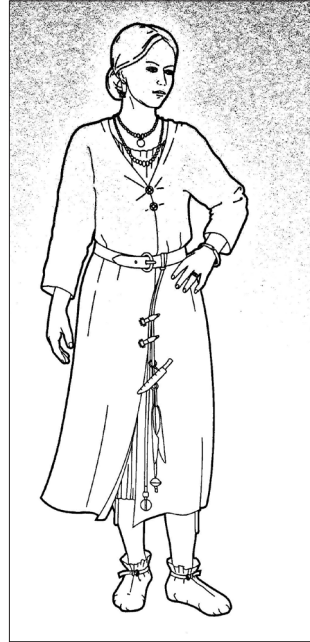

afb 02 Hoe lager je stond in de rangorde des te korter was je tuniek. Een lange tuniek was lastig bij het werk op het land.

Afbeelding 4. Frankische vrouw.

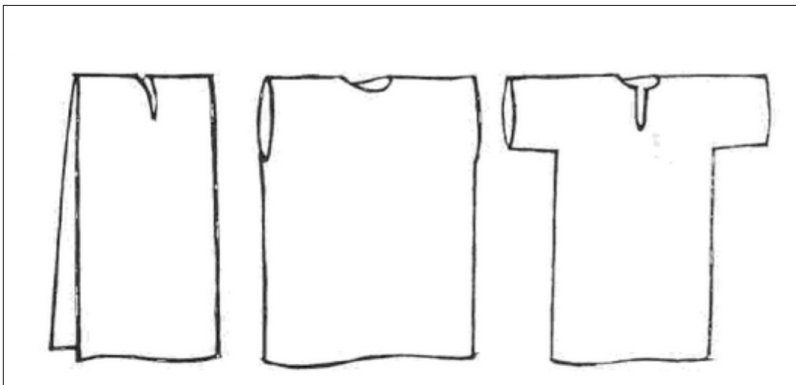
Wol

Het gewone volk droeg geweven wollen kleding. Na het scheren van de wol moest die schoongemaakt worden en bevrijd van klitten. Daarna werd de wol gesponnen met een spinsteen vanaf een gevorkte spinstok. Uit een bol ruwe wol op de spintol plukte een vrouw een pluisje en al draaiend met haar vingers maakte ze hier een draad van. Onderaan de draad hing een spinsteen die als een vliegwieltje de vaart in het rond-draaien hield. Met de wol kon men gaan weven; breien kende men nog niet.

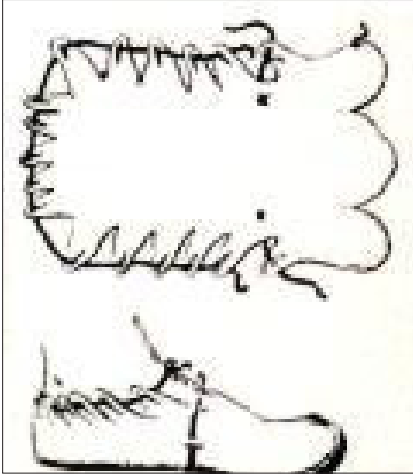

De kleding van mannen en vrouwen

De lengte van het onderkleed van de man hing samen met het werk dat hij deed. Boeren hadden kortere tunieken dan mannen uit hogere standen. Hoe lager men op de sociale ladder stond, of hoe armer men was, des te korter was meestal het onderhemd. De kleding was meestal van grof geweven wollen stof.

Afbeelding 5. Simpele patronen voor de tuniek, de basiskleding.

Afbeelding 6. Degelijk en altijd passend: de veterschoen.

De rijkere droegen ondertuniken van linnen dat duurzamer, aangenamer en beter schoon te maken was. Het maken van linnen, met name de vele bewerkingen van het vlas, kostte veel tijd en inspanning. Linnen was dan ook vaak een luxe product.

Tuniken konden verschillende kleuren krijgen en zomen, kragen en mouwranden kregen vaak andere kleuren. Mantels konden met bont gevoerd of afgezet zijn.

Een kledingstuk was vaak uit één stuk gemaakt. Een lap werd kruisvormig uitgesneden met een gat in het midden voor het hoofd en dan dubbelgevouwen en opzij vastgenaaid. De afwisseling zat in de mouwlengte. Bij kouder weer droeg men mantels en sjaals van wol. Men kende nog geen zakken. Wat men nodig had droeg men aan de gordel in een hoesje. Vrouwen konden als alternatief ook een stuk jurk opslaan om spullen in te dragen.

Het roemruchte boekje van kapelaan H.W. Roes

Frans Aarts

■ Lange tijd verandert de wereld zó traag, dat de boer zijn werkzaamheden nagenoeg niet hoeft aan te passen. Ervaringskennis en vaardigheden worden al werkende op de volgende generatie overgedragen. Landbouwonderwijs is overbodig en afwijken van 'hoe het hoort' accepteert de samenleving niet. Zo gaat het eeuw na eeuw, ook in Deurne.

Een nieuwe tijd breekt aan

Maar vanaf het midden van de negentiende eeuw komen veranderingen op het gebied van wetenschap, transport en handel in een stroomversnelling. Door gebrek aan scholing overziet de boer de gevolgen daarvan onvoldoende, waardoor hij vernieuwingen wantrouwt. Zijn gebrekkige leesvaardigheid maakt dat hij de landbouwberichten in kranten of tijdschriften niet leest, of onvoldoende begrijpt.¹ De voedermiddelen, meststoffen en werktuigen die nu te koop zijn, kent hij niet, weet hij niet op waarde te schatten of goed te gebruiken. Oplichters hebben daardoor vrij spel. Geld voor de aankoop van moderne bedrijfsbenodigdheden ontbreekt en schulden maken wordt als schande gezien. Kortom, door gebrek aan scholing en gehinderd door tradities en geldgebrek, profiteert de boer onvoldoende van de kansen die de nieuwe tijd biedt en is hij slecht gewaardend tegen de gevaren ervan.

Tegen het einde van de negentiende eeuw zijn er al wel voorzieningen om deze knelpunten op te lossen. De overheid heeft controlestations opgezet voor voer, meststoffen en zaaizaad, die de kwaliteit ervan kunnen borgen. Er zijn coöperaties opgericht die helpen bij de aankoop van voer en meststoffen en bij de verwerking en verkoop van producten, of die het mogelijk maken geld te lenen. Onderwijzers kunnen via nascholing een landbouwacte halen, waarna ze bevoegd zijn cursussen voor jonge boeren te geven.² Maar al deze zaken staan bij de eeuwwisseling nog in de

¹ Het protestantse basisonderwijs besteedt meer aandacht aan leesvaardigheid dan het katholieke, omdat protestanten geacht worden dagelijks de bijbel te lezen.

² Crijns, A.H. & F.J.W. Kriellaars, 1992. *Gemengd landbouwbedrijf op de zandgron-*

Afbeelding 1. Boerderijen bij Bladel, omstreeks 1910. Jozef Gindra (1862-1938). Voor extra stalmest blijven de koeien ook in de zomer op stal. Wel worden ze tweemaal per dag uitgelaten, om wat voer bij elkaar te scharrelen. Museum Kempenland.

kinderschoenen en zeker in het geïsoleerd gelegen Deurne maakt men er nauwelijks gebruik van.³

Deurne krijgt een nieuwe kapelaan

Als H.W. (Hendrik) Roes als zesendertigjarige in 1902 naar Deurne komt, met een aanstelling als kapelaan van de Oude Parochie, weet hij dat het daar voor de boerenbevolking buitengewoon lastig is rond te komen.⁴ Het risico bestaat dat mensen voor een beter bestaan naar de industriesteden trekken, waar het socialisme in opkomst is, het rode gevaar dat de katholieke kerk te vuur en te zwaard bestrijdt. Roes stelt zich tot doel 'de boerenbevolking af te houden van steden en fabrieksplaatsen en ze vast

den in Noord-Brabant. Stichting Zuidelijk Historisch Contact, Tilburg. Blz. 30.

³ De Zuidwillemsvaart 14-08-1901.

⁴ De Oude Parochie (St.-Willibrordusparochie) bestaat dan uit de gemeente Deurne zonder Liessel, Neerkant en Helenaveen.

te nagelen aan de kleine boerderij'.⁵ De kapelaan is van mening dat de productiviteit van het boerenbedrijf dan sterk moet verbeteren, en dat hij als geestelijk adviseur van de plaatselijke boerenbond daarbij kan helpen.⁶ Roes, een notariszoon uit de Betuwe, heeft bij zijn komst nauwelijks kennis van landbouw, maar als de kapelaan zeven jaar later weer vertrekt, omdat hij tot pastoor van Kessel is benoemd, schrijft het regionale blad *De Zuid-Willemsvaart* dat 'hij den Deurneschen boerenstand in korte tijd meer dan een halve eeuw heeft vooruitgebracht'. Bij zijn gouden priesterjubileum, in 1939, zal de rector-magnificus van de Wageningse Landbouwhogeschool hem schrijven: 'Voor mij bent u natuurlijk niet in de eerste plaats priester, maar landbouwwaard'. Hij roemt zijn manier van voorlichten, waarvan hij al in zijn studententijd heeft gehoord, die 'dermate origineel en geschikt is om ook tot de eenvoudigen van geest door te dringen'.⁷ Het 'boekje van Roes' en zijn 'betoogvelden' hebben daar ongetwijfeld toe bijgedragen.

De kapelaan gaat aan de slag

Bij zijn komst is de kapelaan voldoende geschoold om de moderne landbouwleerboeken te begrijpen. Spoedig gaat hij met deskundigen over de inhoud ervan corresponderen, met als doel wetenschappelijke kennis ook voor ongeschoolde boeren begrijpelijk te maken en ze ertoe te bewegen die met vertrouwen te gebruiken. Het gemeentebestuur is dan nog geenszins overtuigd van het nut daarvan, want als enkele maanden voor de komst van Roes een onderwijzer moet worden benoemd, gaat de voorkeur uit naar iemand met een muziek-acte. Hoewel de voorzitter van Boerenbond Deurne er wethouder is, en de gemeenteraad wordt gedomineerd door boeren, vindt men dat een landbouwwaard 'niet veel zou uithalen en die voor muziek goed van pas zou komen voor onze fanfare'.⁸

Voor de boeren in Deurne is de verkoop van boter de belangrijkste bron van inkomen, maar het voer voor het vee moet vooral van eigen grond komen. Bij de komst van Roes gebruiken de boeren nog vrijwel geen meststoffen van elders; de mest komt uit eigen stal en er is altijd te weinig

⁵ Roes, H.W., 1922. *Rust Roest. I Bemesting, veldvruchten, groente- en oofteelt*. Boerenbond Deurne. Blz. 13.

⁶ Een katholieke boerenbond is verplicht de pastoor of kapelaan als geestelijk adviseur aan het bestuur toe te voegen.

⁷ Archief Landbouwhogeschool Wageningen (nu Wageningen Universiteit).

⁸ *De Zuidwillemsvaart* 08-02-1902.

Afbeelding 2. H.W. Roes als kapelaan te Deurne. Rust Roest, 1939. Feestnummer ter gelegenheid van 50-jarig priesterjubiläum Roes. Blz. 7. Pastoor Roes stierf in Deurne op 4 oktober 1941.

van. Roes ziet in dat boeren veel meer voer kunnen winnen als het tekort aan stalmest wordt opgelost, door een verstandig gebruik van kunstmest. Roes kiest daarmee voor verbetering van de bedrijfsvoering en dat is uitzonderlijk voor de invulling van de taak van een

geestelijk adviseur van een boerenbond die is aangesloten bij de Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond (NCB). Pater Van den Elsen, die binnen de NCB aan de touwtjes trekt, meent dat het verhogen van de gewasopbrengst tot hogere grondprijzen leidt, daardoor tot hogere hypotheeken en dus de boer niet vooruit helpt. Bovendien kunnen vernieuwingen de harmonie in de plattelandsgemeenschap verstoren en het landschap aantasten. Volgens hem is de taak van de geestelijk adviseur ervoor te zorgen dat men de christelijke beginselen naleeft, met name op het geestelijk en zedelijk vlak, en dat de eenheid in het bestuur en onder leden wordt gehandhaafd.⁹ Eenheid zorgt voor een sterke positie bij aan- en verkoop en vergroot de politieke macht van de boerenstand.¹⁰ Die 'eendracht maakt macht'-strategie, samen een sterke vuist kunnen maken, heeft de katholieke kerk afgekeken van de door haar intens gehate socialisten. De aanpak van de kapelaan is in eerste instantie vrij gangbaar. Hij nodigt

⁹ Elsen, G. van, 1918. *De Boerenstand of Sociologie der Boeren*. Drukkerij J. de Reijdt, Helmond. Blz. 497.

¹⁰ Leenders, M. 2021. 'Voorbij traditie; de strijdige visies van pater Van den Elsen en pastoor Roes op landbouwvernieuwing en natuurbehoud (1895-1920)'. *Inbrabant*, jaargang 12 nr. 1, blz. 44-57.

Afbeelding 3. Brabantse schoofbindster, 1920. Andreas Schotel (1896-1984). Rogge blijft tot de zestiger jaren van de twintigste eeuw veruit het belangrijkste gewas in Deurne. Andreas Schotel Museum, Esbeek, inv.nr 20/19.

deskundigen uit om lezingen te houden over bemesting, het gebruik van kunstmest daarbij en de teelt van voederbieten, koolrapen en stoppelknollen, die bij een zwaardere bemesting productiever zijn dan de traditionele gewassen. Opmerkelijk is dat Roes niet alleen deskundigen vraagt die door het rijk zijn aangesteld,

maar ook specialisten van de kunstmestindustrie. Hij doet dit namens Boerenbond Deurne, waarvan hij officieel slechts adviseur is, maar in de praktijk al spoedig één van de twee hoofdmannen. De andere is de voorzitter Jan Hermans, een vermogend man die zelf geen boer is maar die met de boerenstand sympathiseert en de jonge boerenbond deels financiert. Omdat 'het gesproken woord vervliegt als de wind, en de toehoorders der landbouwvoordrachten niet zelden ten tijde van toepassing zijn vergeten wat ze 's winters gehoord hebben', gaat Roes al in het jaar na zijn komst het Boerenbondblaadje uitgeven, dat spoedig ook elders in de streek graag gelezen wordt. Het is een prettig leesbare, wekelijkse nieuwsbrief van twee kantjes, met landbouwnieuws en -adviezen, de prijslijst van de boerenbond en kleine advertenties; aanbevelingen voor een goed katholiek gezinsleven worden gepresenteerd als gemakkelijke spreuken.¹¹ Maar het belangrijkste doel van het blaadje is boeren gaandeweg vertrouwd te maken met het gebruik van kunstmest.¹²

¹¹ Roes, H.W, 1922. *Rust Roest. Bemesting, veldvruchten, groente- en ooftteelt*. Boerenbond Deurne. Blz. 9. *Zuidwillemsvaart* 21-11-1903.

¹² Roes, H.W, 1911. *Rust Roest. Bemesting, veldvruchten, groente- en ooftteelt*. Boerenbond Deurne. Blz. 5.

Afbeelding 4. In de potstal. Andreas Schotel (1896-1984). Als de laag uitwerpselen en strooisel onder de koeien te dik wordt, graaft men die af en wordt de mest achterin de stal geworpen. Enkele keren per jaar maakt men de stal leeg, waarbij de mest rechtstreeks naar de akkers wordt gebracht of tijdelijk opgeslagen op het erf. Andreas Schotel Museum, Esbeek. inv nr 90/3.

Het boekje 'Bemesting op zandgrond'

De boerenbondblaadjes leggen de basis voor het boekje *Bemesting, veldvruchten-, groente- en ooftteelt op zandgrond*, meestal aangeduid als 'Bemesting op zandgrond', dat in februari 1907 wordt uitgebracht door Boerenbond Deurne, met Roes als auteur. De verkoopprijs bedraagt slechts 15 cent, omdat een flink deel van de kosten worden gedekt door advertenties. Buiten de Peelstreek zegt de naam Roes de mensen vermoedelijk nog weinig, want Boerenbond Deurne adverteert het boekje in eerste instantie als: Boekje over bemesting op zandgronden, door deskundigen samengesteld,¹³ Ook De Zuid-Willemsvaart meldt het boekje met lovend commentaar, maar noemt de naam van de auteur niet.¹⁴

Op een gemakkelijk te begrijpen manier behandelt het boekje de principes van bemesting, bespreekt het de soorten meststoffen en geeft het per gewas een bemestingsadvies. Doordat stalmest schaars is en kunstmest duur, wordt ruim aandacht besteed aan een efficiënt gebruik ervan. Net als het Boerenbondblaadje is het boekje verluchtigd met raadgevingen op het sociale en geestelijk vlak, veelal in de vorm van vermakelijke spreuken.

¹³ *Land en vee*; weekblad van den Limburgschen Landbouwbond, 22-02-1907.

¹⁴ *Zuidwillemsvaart* 28-06-1907.

De uitgave wordt in heel Nederland en Vlaanderen snel populair; al in het najaar van 1908 verschijnt de vijfde druk, waardoor het aantal exemplaren de 50.000 bereikt. Het aantal bladzijden is dan verdubbeld tot 464 en het is nu een algemeen landbouwhandboek, waaraan verscheidene deskundigen hebben bijgedragen en dat door een boer kritisch is beoordeeld op praktisch gebruik. De prijs is gelijk gebleven.¹⁵ Roes heeft dan al naam gemaakt als landbouwkundige, ook bij de Wageningse student die later rector-magnificus zal zijn. De beroering die zijn boekje veroorzaakt heeft daar vast stevig aan bijgedragen.

Pater Van den Elsen vermoedelijk chagrijnig

Want niet iedereen is blij met het boekje. In maart, een maand na het uitkomen ervan, wordt Roes door de voorzitter van Boerenbond Deurne, Jan Hermans, aan de kant gezet als redacteur van het Boerenbondblaadje. Hij neemt de redactie ervan verder zelf ter hand, maar met zo weinig succes en zoveel morrende lezers, dat Roes spoedig gevraagd wordt het redacteurschap weer op zich te nemen. Als Hermans in september van dat jaar afscheid neemt van de boerenbond, omdat hij naar Duitsland verhuist, schrijft hij de leden dat 'de eerwaarde geestelijke adviseur onbegrijpelijk in een verkeerd vaarwater gekomen was.'¹⁶ Wat dat verkeerde vaarwater is laat hij ongewis en Roes kwalificeert het gedrag van Hermans in latere drukken van zijn boekje enkel als 'merkwaardig'.¹⁷ Het blijft dus gissen. Opvallend is dat het NCB-weekblad, met Van den Elsen als hoofdredacteur, het uitkomen van het boekje slechts meldt in de vorm van kleine advertenties, geplaatst door Boerenbond Deurne.¹⁸ Een redactioneel lovend commentaar zou logischer zijn dan het negeren van het boekje, aangezien het uitbrengen ervan een breed gewaardeerde actie is van één van de eigen NCB-boerenbonden. Een maand daarvoor wees het NCB-blad wel op het uitkomen van een 'werkelijk leerzaam boekje' over de bemesting van zandgrond, van een andere schrijver.¹⁹ Een maand na het verschijnen van het boekje van Roes wordt dat 'werkelijk leerzaam boekje' door de redactie nogmaals aanbevolen; over het boekje van Roes blijft men zwijgen.

¹⁵ *Weekblad van den Noordbrabantschen Christelijken Boerenbond* 14-11-1908.

¹⁶ *De Zuidwillemsvaart* 28-09-1907.

¹⁷ Roes, H.W, 1911. *Rust Roest. Bemesting, veldvruchten, groente- en oofteelt*. Boerenbond Deurne. Blz. 5.

¹⁸ *Weekblad van den Noordbrabantschen Christelijken Boerenbond* 16-02-1907.

¹⁹ *Weekblad van den Noordbrabantschen Christelijken Boerenbond* 26-01-1907.

Afbeelding 5. Het vaak herdrukte boekje van Roes, waarmee hij nationale bekendheid kreeg als 'de bemestingsdeskundige met een toog aan'.

Wellicht is een en ander het gevolg van verschil van mening, tussen Roes en Van den Elsen, over de taken van een geestelijk adviseur. Van den Elsen trekt aan de touwtjes bij de NCB, waarvan Hermans vanaf de oprichting prominent bestuurslid is. De uitgave van een bemestingsboekje door Roes kan de druppel zijn geweest die bij Van den Elsen de irritatie-emmer doet overlopen. De jonge kapelaan zal, in zijn ogen, als geestelijk adviseur op het verkeerde pad zijn geraakt door zich te profileren als 'landbouwkundige met een toog aan', en zich daarmee niet houden aan zijn instructie zich te beperken tot het geestelijk en zedelijk toezicht. De irritatie kan zijn versterkt door het boekje niet ter goedkeuring voor te leggen aan de katholieke kerk. Zeker als een boek is geschreven door een geestelijke, hoort kerkelijke goedkeuring voorin vermeld te zijn als *Nihil obstat, evulgetur*. Wellicht heeft Van den Elsen de voorzitter van Boerenbond Deurne hierop aangesproken en gevraagd Roes niet langer te faciliteren voor dergelijk wangedrag. Maar spoedig staat Roes bekend als 'de landbouwleeraar van den kleinen boer, tot ver buiten de Peelstreek', waardoor zijn 'dwaling' niet meer te stoppen is.²⁰ Het is denkbaar dat de situatie voor Hermans dan onhoudbaar is, en een reden voor vertrek. Ook Van den Elsen lijkt zich erbij neer te leggen. Eind mei 1908, ruim een jaar na haar eerste verschijnen, prijst ook het NCB-weekblad het boekje van Roes aan als 'een boekje dat in geen boerengezin mag ontbreken'.

²⁰ Schendeler, P.A., 1922. *De praehistorische, de historische en de toekomstige Peel*. Gebroeders L.&M. Bek, Veghel Blz. 22.

Leveranciers van guano zeker chagrijnig

Het uitkomen van het boekje veroorzaakt ook tumult bij het bedrijfsleven. Per gewas geeft het een bemestingsadvies en worden de kosten daarvan berekend, naar de prijzen die Boerenbond Deurne voor meststoffen rekent. Roes ontraadt guano, dat wordt gemaakt van de uitwerpselen van zeevogels. Op eilanden voor de kust van Peru hoopte hun mest zich eeuwenlang op, doordat het er weinig regent. Er zitten alle mineralen in die een gewas voor zijn groei nodig heeft, maar niet in de ideale verhouding. Roes rekent in zijn boek helder voor dat het gebruik van guano duurder is dan een verstandige combinatie van kunstmeststoffen, die elk slechts één van de drie noodzakelijke mineralen bevatten.²¹ Hij schrijft: 'De boeren die altijd met guano blijven werken raken nooit op de hoogte van het juiste gebruik van kunstmest en mesten te duur'.²² Dat schiet in het verkeerde keelgat bij de guanoleveranciers, die onder meer in een paginagrote advertentie in het NCB-weekblad hiertegen stelling nemen door te beweren dat kunstmest nooit guano kan vervangen.²³ Ze prijzen guano aan als geconcentreerde stalmest, omdat boeren daarmee vertrouwd zijn. Om dat beeld te versterken, voegen ze, volgens Roes, soms wat kippenveren toe. In werkelijkheid is de grondstof van guano dusdanig oud, en moet die zodanige bewerkingen ondergaan, dat een vergelijking met stalmest geen stand houdt.²⁴ Felle discussies zijn het gevolg. De zorgen van de leveranciers van guano zijn begrijpelijk, omdat hun product verdrongen dreigt te worden. Bovendien is Boerenbond Deurne hard op weg een belangrijke speler op de meststoffenmarkt te worden, omdat de bond steeds meer meststoffen doorverkoopt aan andere boerenbonden en daarvoor adverteert. De nabijheid van het treinstation maakt levering per wagonlading mogelijk.²⁵

Betoogvelden

Twee stevige partijen schieten Roes dan te hulp. Een daarvan is het 'Verkaufssyndicat der Kaliwerke', in Nederland het 'Kali-syndicaat' genoemd.

²¹ Stikstof (N), fosfor (P) en kalium (K).

²² Roes, H.W, 1907. Rust Roest. Bemesting, veldvruchten, groente- en ooftteelt. Boerenbond Deurne. Blz. 128.

²³ *Weekblad van den Noordbrabantschen Christelijken Boerenbond* 22-02-1908

²⁴ *Land en vee*; weekblad van den Limburgschen Landbouwbond 20-03-1908.

²⁵ *Weekblad van den Noordbrabantschen Christelijken Boerenbond* 22-02-1908.

Afbeelding 6. Jan Hermans, voorzitter van Boerenbond Deurne van 1896 - 1907.

Het is een organisatie die de leveranciers van kaliummeststoffen uit Duitse mijnen verenigt. De andere partij is de 'Délégation des Producteurs de Nitrate de Soude du Chili'. Die vertegenwoordigt de leveranciers van chilisalpeter, een stikstofmeststof waarvan de grondstof gewonnen wordt in de Atacamawoestijn

in Chili. Al in 1907 zijn ze betrokken bij een honderdtal demonstratievelden, die in Deurne op initiatief van Roes werden aangelegd met als doel de boeren in de Peelstreek van de gunstige werking van kunstmest te overtuigen. Maar door de kritiek op zijn boekje wordt het aantal in 1908 uitgebreid tot maar liefst 427 velden; ruim meer dan de 345 boerenbedrijven die de parochie van Roes dan telt.²⁶ De Délégation doneert voor deze actie het enorme bedrag van 4.000 gulden.²⁷ Nu is het doel niet enkel de boeren in de Peelstreek te overtuigen van het nut van kunstmest, maar álle boeren in Nederland. De parochie van Roes gaat als nationale demonstratietuin fungeren.

De demonstratievelden worden nu betoogvelden genoemd, een naam die de Délégation al eerder in onder meer Twente gebruikte.²⁸ Betoog is een ander woord voor bewijs. De Délégation gaat ervan uit dat boeren

²⁶ *De Zuidwillemsvaart* 22-10-1904; Roes, H.W, 1911. *Rust Roest. Bemesting, veldvruchten, groente- en oofteelt*. Boerenbond Deurne. Bl 7. Alle boeren zijn dan lid van Boerenbond Deurne, op vijf na.

²⁷ Roes, H.W, 1908. *Rust Roest. Bemesting, veldvruchten, groente- en oofteelt*. Boerenbond Deurne. Blz. 9.

²⁸ *Nederlandsch weekblad voor zuivelbereiding en veeteelt*, 31-10-1899.

Afbeelding 7 . De kunstmestloods van Boerenbond Deurne (bron: Voergroep Zuid).

hun betoogveld zelf aanleggen en onderhouden, onder begeleiding van de hoofden van landbouwcurssussen.²⁹ Ook in Deurne leggen boeren de betoogvelden zelf aan, maar het zijn de jonge boeren die recent een landbouwcurssus hebben afgerond die hen bijstaan.³⁰ En dat alles natuurlijk onder het wakend oog van de kapelaan. De boeren wordt te verstaan gegeven dat ze zelf verantwoordelijk zijn voor hun betoogvelden en dat ze in de schijnwerpers zullen staan. Er wordt een lijst opgesteld met de namen van de deelnemers en de bijzonderheden van hun betoogvelden 'om aan Nederlandsche landbouwers adressen te geven, waar zij zich van de goede werking van kunstmeststoffen kunnen overtuigen'. Het is dan ook niet verwonderlijk dat slechts zes betoogvelden mislukken, met als voornaamste reden een tekort aan kalk bij de boerenbond.³¹ Grond die eeuwenlang is bemest met potstalmest, met veel heidestrooisel, is zó zuur, dat kunstmest de opbrengst nauwelijks verhoogt. Voor een gunstige werking ervan moet de grond eerst met kalk enigszins worden ontzuurd.

²⁹ *Cultura* 1903, Blz. 435.

³⁰ In 1904 is gestart met landbouwcurssussen voor boerenzonen van 17 tot 25 jaar.

³¹ *Tilburgsche Courant* 31-10-1908.

Afbeelding 8. Aardappelrooiende vrouwen in Brabant, rond 1920. Andreas Schotel (1896-1984). Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw wordt dit gewas ook in Deurne geteeld, een belangrijke aanvulling van het menu van mens en vee. Het verlangt een vrij zware bemesting. Andreas Schotel Museum, Esbeek. inv nr 20/17.

Bij de aanleg wordt een deel van het perceel niet bemest, een ander deel krijgt enkel de gebruikelijke hoeveelheid stalmest en een derde deel krijgt kunstmest, volgens het advies in het boekje van Roes. Dat laatste is het eigenlijke betoogveld, omdat het de gunstige werking van het verstandig gebruik van kunstmest bewijst. Op enkele dagen in juli en augustus kunnen geïnteresseerden de betoogvelden bezoeken, waarvoor routes zijn uitgezet. Bezoekers doen dat vooral per fiets, maar belangrijke personen, onder wie de vertegenwoordiger van de Chileense overheid, stappen samen met Roes in een rijtuig. Kranten doen uitgebreid en lovend verslag van deze open dagen. De directie van de Délégation is zodanig onder de indruk, dat ze besluit foto's te laten maken, iets uitzonderlijks in die tijd.³² Op docudadeurne.nl en deurnewiki.nl zijn vier foto's te vinden die naar alle waarschijnlijkheid later in dat jaar zijn gemaakt.³³ Op de voorgrond van zo'n

³² *Land en vee; weekblad van den Limburgschen Landbouwbond*, 14-08-1908.

³³ <https://www.deurnewiki.nl/wiki/index.php?title=Proefveld>; https://www.docudadeurne.nl/DocuDeurne/index.php?title=1996-09-12;_Koolraap_proefveld_van_de_jonge_boeren_in_1906.

Afbeelding 9. Het koolraapbetoogveld van Jochem Kuunders, in 1908. Omgerekend naar een hectare brengt het betoogveld (rechts) 67.500 kg op. Links naast Jochem (49 jaar), staan zijn vrouw Joanna Maria (58) en hun drie dochters Joanna Maria (17), Maria Catharina (Catharina, 19) en Hendrica (Drieka, 21). Rechts naast het echtpaar staat hun zoon Petrus Hendricus (Driek, 14). Helemaal links staat een broer van Jochem, Petrus Maria (Peer, 34) en in de deuropening Petrus Aarts (Peier, 39), die met hun zus Maria Aloisia (Mieke, 30) getrouwd is. De kleine kinderen van Peier zijn, van links naar rechts, Henrica (Drieka, 2), Petronella (Nel, 1) en Hendricus (Driek, 5). Die zijn dus op bezoek bij oom en tante. Hun moeder Mieke is net bevallen van Martinus (Ties), de vader van de auteur. De persoon naast het betoogveld is vermoedelijk de begeleider van boer en fotograaf. Hij is op verscheidene foto's te zien, vaak met zijn fiets die op deze foto tegen het huis staat.

foto zien we de opbrengsten van de drie velddelen. Daarachter poseert de boer met gezinsleden, familie of buurtgenoten. De komst van de fotograaf is immers een unieke gelegenheid voor gewone mensen om te worden gefotografeerd. Nol Verhees toont trots de prestaties van zijn voederbieten, Piet van Dijk die van zijn aardappelen en Janus Nooijen showt zijn koolrapen.³⁴ Voor de auteur is het koolraapbetoogveld van Jochem Kuunders het aansprekendst. Op de foto staat zijn hele gezin, zijn broer Peer en Peier Aarts met zijn drie kleine kinderen. Peier is met Mieke getrouwd, de jongste zus van Jochem, en de grootvader van de auteur. Allen wonen op Vreekwijk. De foto laat zien dat de grond arm is; zonder bemesting groeit

³⁴ Bieten en koolrapen worden in die tijd eerst op een bedje gezaaid en later uitgeplant.

er vrijwel niets (hoopje links). Het verschil tussen de opbrengst bij enkel stalmest (middelste hoop) en enkel kunstmest (betoogveld rechts) vergt enige nuancering. Als men grond, die jarenlang enkel met zure potstalmest is bemest, bekalkt, leidt dit tot afbraak van organische stof. Hierdoor komen meststoffen vrij. Dus ook enkel bekalken (geen kunstmest) zou tot een hogere opbrengst hebben geleid. Het is een tijdelijk positief effect, dat na enkele jaren omslaat in een negatief effect als teveel organische stof is verbruikt en de bodem is 'uitgemergeld'.³⁵

Na 1908 zijn geen meldingen meer te vinden van betoogvelden in Deurne. Kapelaan Roes als drijvende kracht is dan uit Deurne vertrokken, maar zal er in 1919 als pastoor weer met open armen worden ontvangen. Dan is de Eerste Wereldoorlog voorbij, waarin de aankoop van kunstmest onmogelijk was en de boer in Deurne ervaren heeft dat 'er zonder kunstmest haast niet meer te boeren valt'.³⁶

³⁵ Mergel is een populaire kalkmeststof.

³⁶ *Noordbrabantsch dagblad het huisgezin* 06-10-1941

Het gebeurde in 1921

Piet de Wits dekenfabriek in Deurne

Rob Berkvens

■ Piet (Petrus Jacobus Johannes) de Wit (Helmond 10 juni 1869 - Ukkel 7 februari 1947) neemt in 1896 de fabriek over van zijn vader. Met financiële steun van baron Emile Weselman van Helmond richt hij de eerste elektrisch aangedreven textielonderneming op: de N.V. Nederlandsche Textielindustrie. Door roekeloos ondernemen gaat het bedrijf al in 1900 failliet.

Afbeelding 1. Piet de Wit, de ondernemende en levenslustige dekenfabrikant uit Helmond.

Met hulp van oom Kobus maakt Piet een herstart in 1902. Vanaf 1904 vindt de productie aan het Hoogeind in Helmond plaats. Daar wordt van textielafval van spinnerijen en later ook van oude kleding garen gemaakt en verwerkt tot goedkope, grove dekens, voornamelijk voor paarden. Piet krijgt de bijnaam 'Piet Tod'. De gemeente Deurne heeft in 1913 nog nagegaan of Deurne van elektrische stroom zou kunnen worden voorzien vanuit de centrale van De Wit in Helmond. Uiteindelijk worden voor de productie van dekens drie weverijen ingericht, namelijk in Geldrop en Gemert en in 1920 ook in Deurne.

Piet leeft een luxe leven. Hij trouwt beneden zijn stand met zijn huishoudster Anna (Johanna Maria Geertruida) Arts en laat voor haar de grootste villa van Helmond bouwen: het Pea-park. Erik Vink maakte over hun liefdesleven een succesvol toneelstuk: Anna.

Maar mede door zijn luxe leven en zijn ondernemersstijl gaat hij in 1925 weer failliet. Zijn bijnaam wordt nu 'Piet Failliet'. Bij een doorstart onder de naam N.V. De Wit's dekenindustrie, moet hij Anton van de Lande, zoon

Afbeelding 2. Een weverij van De Wit.

van een grootaandeelhouder, als mededirecteur aannemen. In 1930 wordt Piet gedwongen op te stappen. De firma naam verandert in Helmondse Textiel Maatschappij, afgekort H.T.M. In 1935 verlaat Piet Helmond en vertrekt naar Brussel. Zijn leven wordt voor Edmond Nicolas de basis van zijn roman: *Brokaat en Boerenbont*.

De dekenfabriek in Deurne

Het is mede op aandringen van de geestelijkheid van Deurne, dat de dekenweverij van Piet de Wit in 1920 ook naar Deurne komt. Men is bang, dat de reine zieltjes van de Deurnese gelovigen door de verdorven stadse mentaliteit voor de kerk verloren gaan, wanneer de arbeiders in de grote stad gaan werken. De Wit koopt een bestaand gebouw aan de St.-Jozefstraat en opent zijn deuren in 1921. Het in de fabriek in Helmond gesponnen garen wordt op grote spoelen, bomen genaamd, naar Deurne gebracht. Daar knoopt men de draden aan de kettingdraden die reeds in het weefgetouw zitten. Dat is een nauwkeurig handwerk. Na het weven van de dekens worden die door vrouwen gecontroleerd. De nopsters verwijderen propjes garen en de stopsters herstellen gebroken draden en gaatjes. Hier-na gaan de dekens terug naar Helmond. Daar worden ze geruwd, waar-

Afbeelding 3. Ontspanningsgebouw van De Wit.

door het pluizige uiterlijk ontstaat. Verder worden de dekens op de juiste lengte gesneden. Als men later kwaliteitsdekens maakt van wol, en wéér later van de eerste kunstvezel, het orlon van Dupont de Nemours, worden de dekens afgezoomd met een satijnen bies en van etiketten voorzien. Dan zijn de dekens gereed voor verpakking en verzending.

In 1929 breekt in de hele wereld de grote economische crisis uit. In 1931 gaat het personeel in de Geldropse weverij in staking, die dreigt over te slaan naar Gemert en Deurne. Dit vanwege ingevoerde bezuinigingen. De staking wordt spoedig daarna weer opgeheven. Maar in 1934 verliezen zeventig arbeiders alsnog hun baan vanwege slechte bedrijfsresultaten. Op 13 oktober 1938 breekt een grote brand uit. Die verwoest de werkvoorbereiding en het kantoor. Daken storten in. De weverij loopt waterschade op. De ruim driehonderd medewerkers zijn korte tijd zonder werk.

De fabriek in Deurne verschaft veel mannen en vrouwen werk, maar ook een beter sociaal leven. Het management kent in die tijd een stijl van leidinggeven die ervan uit gaat, dat door goede maatschappelijke en hygiënische verzorging van de werkers de arbeid en prestaties zullen verbeteren en dat dit ten goede komt aan de resultaten van de onderneming. De directie stimuleert diverse activiteiten buiten het werk. Zo wordt een personeelsvereniging opgericht: H.T.M.S. (Hechte Trouw Maakt Sterk). In

Afbeelding 4. Door de Duitsers vernietigd ontspanningsgebouw. Ernaast is het smalspoor zichtbaar..

1938 komt er een eigen wandelclub met honderd zestig leden. Er is een voetbalclub, een gymnastiek- en atletiekclub, een toneelclub, een dam- en kaartclub, een fietstourclub en een mondharmonicaorkest. Als kers op de taart wordt in 1942 het De Wit's Ontspanningsgebouw geopend. Het is gebouwd door aannemer Relou, onder architectuur van Jos Deltrap. Alle clubs vinden er onderdak. Ook verenigingen van buiten het bedrijf mogen er gebruik van maken. Verder krijgt men er 's middags een warme maaltijd en kan men na het werk douchen. Ook buurtbewoners en de brandweer kunnen dat daar doen. Het is echter oorlog, en omdat de clubs zich niet willen aansluiten bij de 'Kulturkammer' staken de activiteiten en de Duitsers vorderen het gebouw. Op 23 september 1944 blazen de Duitsers het ontspanningsgebouw op. In 1945 wordt in Deurne weer geproduceerd, nu onder de naam HATEMA.

Het einde van een tijdperk

In de jaren zestig neemt langzaam de vraag naar dekens af. De huizen worden dank zij de Groningse gasbubbel voorzien van centrale verwarming en dekbedden worden steeds populairder. Er wordt nog een poging gewaagd om het tij te keren. Men gaat elektrische dekens maken, in samenwer-

Afbeelding 5. Logo van Hatema.

king met Philips en Erres. Het mag niet baten. In 1968 worden zestig personeelsleden ontslagen en in 1971 stopt men met de productie van dekens.

Joop van Esch, die in Helmond leiding geeft aan de afdeling Kunststoffen van Hatema, vertrekt daar met ruzie, omdat hij gepasseerd is voor de functie van directeur van het totale bedrijf. Hij sticht in het gebouw van zijn voormalige werkgever een nieuw bedrijf: Vescom.

Bronnen

- Industrieel Erfgoed Helmond
- Deurnewiki
- Docudatadeurne
- Wikipedia

Tentoonstelling in het Heemhuis: Peter Bouwmans' liefde voor DAF

■ Dankzij een selectie uit Peter Bouwmans' uitgebreide DAF-verzameling is een fraai overzicht van de geschiedenis van de DAF te bewonderen. Peter zelf is een enthousiast verteller en zal op de zondagmiddagen regelmatig aanwezig zijn. De tentoonstelling is te zien in het Heemhuis, Stationsstraat 73 te Deurne, van 12 september 2021 tot en met 9 januari 2022, iedere tweede en vierde zondag van de maand van 14.00 tot 17.00 uur en dinsdags van 19.00 tot 21.00 uur. De Heemkundekring volgt de richtlijnen van het RIVM en hoopt dat de tentoonstelling open kan.

Hoe ontstond Peters liefde voor Daf

Peter: Nadat ik in 1975 het diploma van de technische school had gehaald, kon ik geen werk vinden in de elektro- of metaalwereld. Toen attendeerde de vader van de buurvrouw mij op een baan bij de dames van Doorne. Mijn werkzaamheden bestonden uit het bijhouden van de paardenstallen, borstelen van de dressuurpaarden, waaronder Lipizzaners, en onderhoudswerkzaamheden of reparaties uitvoeren. Ook reed ik regelmatig met een groene Daf stationcar '66 naar de Boerenbondswinkel in Deurne, om zaagsel, paardenbrokken en koperpoets te halen.

Daf-paardenwagen.

Hub van Doornes vader was smid geweest en zodoende zat de liefde voor paarden bij Hub er al vroeg in. Zijn dochters hadden die liefde ook meegekregen. Dat ging zó ver, dat er een circus werd opgericht in Deurne. De inkomsten hiervan gingen naar de plaatselijke verenigingen. Circus 't *Hoefke* heeft jaren opgetreden door het gehele land. De zussen Tiny en Anny toonden hier verschillende dressuuracts met hun paarden.

Toen ik bij de tweelingzussen kwam werken, bestond het circus al niet meer, maar de spullen stonden goed opgeslagen in de stallen. Het opvallendste was wel de 'Rijdende Regenjas'. Dit was het autootje van de clowns en was speciaal door Hub van Doorne op miniformaat gemaakt. Het was een eenpersoonsautootje, dat je zo in een huiskamer zou kunnen parkeren. Het was één van zijn vele ideeën die de productielijn niet heeft gehaald. De gerestaureerde 'Rijdende Regenjas', beschilderd met haaientangen, kunnen we nu nog zien in het *Dafmuseum*.

Waar er ook maar één van bestond, was de paardenoplegger, die getrokken werd door een Daf F 2000 kantelcabine. Deze was ingericht voor het vervoer van zes paarden. Regelmatig ging ik met de dames Van Doorne hiermee op concours in Duitsland. Deze oplegger staat tegenwoordig in het *Dafmuseum* te Glanerbrug. In 1984 is ze verbouwd tot kassa/winkelwagen.

Hub van Doorne was al gepensioneerd, toen ik er kwam werken. Maar in zijn kantoor achter de stallen was hij nog dagelijks samen met een tekenaar actief. Ideeën gaan namelijk niet met pensioen. Vaak liep hij nadenkend met zijn handen op zijn rug door de tuin te wandelen. 's Zaterdags kwam hij altijd in de stallen een praatje met ons maken en op sigaretten tracteren.

Deurnese spreuk

‘Als je dingen wil bewaren, dan is verhuizen geen goede zaak’

Heemkundige Sjaak Eijsbouts, Vlierden, juni 2021.

Stukje oud archief

24-1-1919 RHC-E toeg.nr. 3130 Nieuw adm. arch. Vlierden inv.nr. 43 brief nr. 400

Schrijven van de burgemeester van Vlierden aan de commissaris van de koningin: ‘ik heb de eer UExc. mede te delen dat binnen deze gemeente geen enkele auto aanwezig, noch een eigenaar van eene auto woonachtig is.’

Stukje oud archief

11-10-1917 Schrijven van de burgemeester van Vlierden aan de commandant van het 45e Bat. L.W.S. te Venlo waarin hij meedeelt dat in de nacht van 4 op 5 okt. alhier uit een waskuip ontvreemd is een hemd van de landweerplichtige J.F. van Otterdijk horend tot het regiment van geadresseerde, stamboek nr. 418, op 1 aug. 1907 overgegaan naar de landweer en op 15 mei 1915 met onbepaald klein verlof.

Dader(s) onbekend.

18-10-1917 Inzending door de burgemeester van Vlierden aan de officier van justitie te Roermond van een proces-verbaal, opge maakt door de gemeenteveldwachter P.Fransen wegens diefstal in de nacht van 4 op 5 okt. 1917 van wasgoed uit een kuip, staande achter het woonhuis nabij de put.

Stationsstraat 73
5751 HC Deurne

E: info@heemkundekringdeurne.nl
www.heemkundekringdeurne.nl
www.deurnewiki.nl

